

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА**

Артимишин Павло Іванович

УДК [94(470+571+477):323.2(470+571):32.019.5(477)]“2000/2012”

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ У РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ
ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ
В УКРАЇНСЬКІЙ ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ (2000–2012)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, доцент
Соляр Ігор Ярославович,
Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України,
старший науковий співробітник відділу
новітньої історії.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, доцент
Чура Василь Іванович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри режисури
та хореографії;

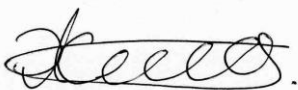
кандидат історичних наук, доцент
Кобута Степан Йосифович,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
доцент кафедри історії України.

Захист відбудеться 13 березня 2018 р. о 15 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.35.222.01 Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інституту народознавства НАН України (79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4).

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4).

Автореферат розісланий 12 лютого 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

Л. І. Хахула

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що, попри наявність російської тематики в українському інформаційному просторі й після розпаду СРСР, та, незважаючи на те, що будь-яка знакова подія, що відбулась у Російській Федерації (РФ), завжди знаходила відгук не тільки серед політиків, але й серед представників громадськості (членів громадських організацій, журналістів, експертів, науковців, письменників, публіцистів, публічних інтелектуалів) та й пересічних громадян, цим проблемам досі не приділено достатньо уваги в українській історіографії.

Поряд з тим, російська агресія проти України, яка інформаційно розпочалася з відновленням незалежності України в 1991 р., а переросла у гарячу фазу навесні 2014 р. і триває досі, робить дослідження українських візій суспільно-політичних процесів у РФ 2000–2012 рр. (часу формування політичного режиму на чолі із В. Путіним) надзвичайно важливим, адже поява такої наукової роботи сприятиме визначенню та опису підходів, якими керувались українська політична та громадська еліти в оцінках подій, що супроводжували становлення “путінократії” в Росії, допоможе краще зрозуміти витоки, причини, передумови трагічних подій на Донбасі та Криму та розпочати аналіз початку інформаційної війни РФ проти України, яка розгорнулася задовго до 2014 р., коли реальні бойові дії вже стали радше наслідком попередньої пропагандистської кампанії, аніж її причиною.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у відділі новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України в межах наукової теми відділу “Взаємодія інституцій держави і громадянського суспільства в Україні у другій половині XIX–XX ст. Західні землі” (номер державної реєстрації 0115U002458).

Метою дослідження є аналіз української громадської думки щодо суспільно-політичних процесів у Російській Федерації та російсько-українських відносин 2000–2012 рр.

У зв’язку з поставленою метою визначено **завдання дослідити:**

- стан наукової розробки теми, джерельну базу, методологічні засади роботи;
- українські оцінки еволюції російської державної та політичної системи у 2000–2008 рр.;
- реакцію громадян України на політичні трансформації у РФ 2008–2012 рр.;
- візії українського соціуму щодо розгортання Другої чеченської кампанії, становлення промосковської адміністрації в Чечні та трагедій “Норд-Осту” та Беслану;
- сприйняття українським суспільством конфлікту, що розгорнувся між Україною та РФ восени 2003 р. навколо острова Коса Тузла;
- українські рефлексії щодо участі російського чинника в Україні під час Помаранчевої революції 2004 р.;
- реакцію в Україні на початок та перебіг російсько-українських “газових війн” 2006 та 2009 рр.;
- українські оцінки Харківських угод 2010 р.

Об’єктом дослідження є суспільно-політичні процеси в Російській Федерації та російсько-українські відносини 2000–2012 рр.

Предметом дослідження є українська громадська думка щодо внутрішньополітичних процесів у РФ та еволюції російсько-українських відносин 2000–2012 рр.

Хронологічні межі дисертації охоплюють період від 2000 до 2012 року. Нижня межа зумовлена початком президентства у Росії В. Путіна, коли розпочалася розбудова нової політичної системи. Верхня дата пояснюється як завершенням президентських повноважень Д. Медведєва, так і вступом втретє на президентську посаду В. Путіна, що ознаменувало початок нового політичного етапу в історії РФ, спрямованого на реалізацію реваншистських потуг на зовнішньополітичній арені.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові принципи історизму, наукової об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного, системності, термінологічний принцип. При опрацюванні джерельного матеріалу застосовувано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення, системно-структурний метод, спеціально-наукові історико-генетичний, хронологічний, компаративний, синхронний методи, конкретно-наукові методи розгляду, опису, аналізу побаченого, історичної герменевтики та семіотичного аналізу. Використання вказаних принципів та методів зробило можливим ефективно використання комплексу наявних джерел.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше:

- здійснено комплексний аналіз української громадської думки щодо суспільно-політичних процесів у Російській Федерації 2000-х рр.;
- з'ясовано візію української громадськості щодо заходів із централізації владної ієрархії у РФ;
- визначено основні підходи в українському баченні Другої чеченської військової кампанії;
- досліджено українську реакцію на початок та перебіг конфліктних між Україною та РФ ситуацій – протистояння за острів Коса Тузла 2003 р. та “газових” війн початку 2006 та 2009 рр.;
- виділено основні українські візії Харківських угод 2010 р.

Удосконалено:

- аналіз стану дослідження, джерельної бази та методологічної основи, які стосуються вивчення відображення суспільно-політичних процесів у РФ в українській громадській думці;
- підходи до вивчення еволюції внутрішньополітичної ситуації у РФ та її зовнішньої політики (українського вектору) 2000-х рр.

Новий рівень розвитку отримали проблеми:

- розвитку російсько-українських відносин упродовж 2000–2012 рр.
- бачення Помаранчевої революції як протистояння проєвропейського та проросійського дискурсів.

Практичне значення дисертації полягає у тому, що як використані у ній джерельні та історіографічні матеріали, так і результати роботи можуть використовуватись у діяльності відповідних інституцій державної влади, експертних центрів, науково-дослідних установ, а також для написання узагальнюючих праць і підручників з історії України, Росії, російсько-українських відносин на сучасному етапі та при розробці навчальних програм у вищих навчальних закладах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації апробовано на засіданнях відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та у формі доповідей під час Міжнародної науково-практичної конференції “IV Міждисциплінарні гуманітарні читання” (Київ, 2015), VI і VII Ісаєвичівських наукових читань (Львів, 2016, 2017), XV Міжнародної конференції “Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє” (Київ, 2016), Міжнародної науково-практичної конференції “Теорія і практика сучасної науки” (Дніпро, 2017), Міжнародної науково-практичної конференції “Інноваційні наукові дослідження: теорія, методологія, практика” (Київ, 2017), II Всеукраїнської наукової конференції “Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах” (Дніпро, 2017), наукового семінару Ради молодих вчених Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів, 2017).

Публікації. Основні результати досліджень викладені у 8 публікаціях, з них 5 – у фахових виданнях.

Структура роботи побудована за проблемно-хронологічним принципом. Дисертація складається з анотації, змісту, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (1105 найменувань), додатків (7). Загальний обсяг дисертації становить 300 сторінок, у тому числі 175 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, означено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету і завдання, об'єкт та предмет дослідження, обґрунтовано хронологічні межі дисертації, визначено методологічну основу праці, пояснено наукову новизну роботи та її практичне значення, висвітлено апробацію її результатів.

Розділ 1 “Історіографія, джерела та методологія дослідження” присвячений аналізу спеціальної наукової літератури та джерельної бази з даної проблеми, а також викладу методологічних основ, на яких базується дисертаційна робота.

У *підрозділі 1.1. “Стан дослідження”* проаналізовано науковий доробок українських, російських та західних дослідників у вивченні суспільно-політичних процесів у РФ 2000–2012 рр., актуальних аспектів з історії розвитку російсько-українських відносин протягом пострадянського періоду, української громадської думки як явища.

Українських істориків російської проблематики переважно цікавили періоди, хронологічно віддалені від сучасності – час Московської держави, Російської імперії чи Радянського Союзу, а часовий відтинок, що розпочався із появою замість СРСР нових незалежних держав, перебували здебільшого у центрі уваги журналістів, культурологів, соціологів, політологів, філософів, юристів. Це зумовило специфіку української історіографії проблеми, в якій основний масив становлять праці дослідників-гуманітаріїв неісторичних наукових напрямків.

Першу в Україні спробу здійснення системного аналізу портрету другого президента Росії В. Путіна та його кроків у політиці зробив політолог Т. Батенко, який відзначив поступове формування у РФ інституту авторитарного лідера (“Прелюдія Путіна: “Перебудова” в Кремлі” (Львів, 2001)). У кандидатських

дисертаціях правника О. Волощука та політологів Н. В. Зунга, А. Наумова, О. Сидорчука, Ю. Стасюка, Г. Шипунова порушувалися питання функціонування інституту президента у РФ та характеризувалися тенденції змін його повноважень. Історіософським аспектам внутрішньополітичних процесів у сучасній Росії присвячені розвідки з політології Р. Рукомеди про феномен євразійства та неоевразійства та М. Сергєєва про еволюцію російської національної ідеї. Витоки та тенденції розвитку в сучасній Росії ваххабізму досліджувала Л. Маєвська. Вибірчі практики у постсоціалістичних державах, зокрема у РФ, стали темою досліджень І. Поліщука, О. Тодики, І. Хаврука та О. Хромця. Водночас різні аспекти розвитку зовнішньої політики РФ у 2000–2012 рр. вивчали Д. Вассіліу, О. Волошин, М. Гнатюк, Ю. Сенюк, В. Ткач та М. Шлеймович. Однак наявні доробки українських русистів із неісторичних гуманітарних напрямків переважно зосереджувалися лише на деяких аспектах, не розглядаючи проблему комплексно.

Натомість відбулися певні зрушення в українській історичній науці. Поруч із узагальнюючими працями з історії України О. Бойка, Г. Касьянова, В. Литвина та із загальними позиціями літератури з історії держав пострадянського простору (Т. Орлова, І. Рибак) чи безпосередньо Росії (М. Вітенко), з'явилися й наукові праці про внутрішньополітичну еволюцію РФ у 1990–2000-х рр. (В. Банах, О. Костюк, В. Коцур, О. Лавер, В. Піткевич), українську зовнішню політику щодо російського напрямку (С. Віднянський та А. Мартинов, Є. Камінський, С. Кульчицький, О. Майборода, Н. Ціцуашвілі), можливості участі України в альтернативних до російського геополітичних проектах (Б. Левик, В. Петровський).

Поступово до центру уваги українських дослідників потрапляють й конфліктні ситуації, що розгортались між Києвом та Москвою на початку ХХІ ст.: протиріччя навколо острова Коса Тузла (Т. Гунчак, І. Рущенко, І. Служинська); вплив РФ на перебіг виборів в Україні восени 2004 р. та під час Помаранчевої революції (А. Колесников, Т. Кузьо, С. Кульчицький (“Українська революція 2004 р.” (Київ, 2005)), Б. Панасюк); “газові війни” 2006 та 2009 рр. (Г. Перепелиця та Я. Чорногор).

Окреме поле для історичних досліджень формують студії Я. Грицака, О. Заремби, Л. Зашкільняка, Г. Касьянова, А. Портнова, В. та О. Середи, В. Смоля, І. Терлюка, О. Толочка, О. Федоренка, які розглядають російську проблематику через категорії ідентичності, політики пам'яті, історичної та колективної пам'яті, взаємних міфів, образів, стереотипів, “Іншування”.

Російсько-українська війна, що розгорілась навесні 2014 р., активізувала російські студії, які проводили: Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Інститут історії України НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та інші науково-експертні середовища. У контексті аналізу передумов російської агресії проти України 2014 р. здійснювали дослідження С. Адамович, А. Бойко, О. Задорожній (“Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації 1991–2014” (Київ, 2014)), П. Павленко, В. Ткаченко.

Доповнюють дослідження й наукові позиції російської історіографії.

Перетворенню радянської політико-державної системи на посткомуністичну російську присвятили праці Т. Заславська, С. Кара-Мурза, А. Паршев, В. Согрін. Популярним жанром у РФ стали біографії російських президентів Б. Єльцина,

В. Путіна, Д. Медведєва із паралельним описом їхнього оточення та трансформації російської політичної системи кінця XX– початку XXI ст. (Ю. Борцов, В. Бушін, Р. Медведєв (напр. “Владимир Путин: четыре года в Кремле” (Москва, 2004)), Л. Млєчін, С. Платонов, В. Соловійов, Ю. Шутов, колективна робота “Єльцин-Центру”), спільною ознакою яких була ідеалізація російського керівництва. Антиподом до такої літератури були книги опозиційних до Кремля дослідників та публіцистів (С. Белковський, А. Ледєнєва, О. Литвиненко, А. Політковська, О. Трегубова, Ю. Фельштинський, Л. Шевцова). Досліджувались також відносини між владою та олігархами, особливо під час т. зв. “рівновіддалення” останніх (О. Карєєва, К. Рівкін, П. Хлебніков); друга воєнна кампанія у Чечні (М. Малишевський та Г. Садулаєв); функціонування ісламських регіонів у Росії (Е. Кісрієв та А. Малащенко); еволюція зовнішньої політики РФ (С. Лузянін та О. Циганков).

На початку 2010-х рр. в російській історіографії намітились й зацікавлення у розгляді української тематики крізь призму “війн історичної та колективної пам’яті” та поширення міжетнічних стереотипів, при чому нерідко такі проекти виконувались спільно із українськими істориками (наприклад, спільний проект Г. Касьянова та О. Міллера), втім подальшу співпрацю перервала агресія РФ.

Значним доповненням до дослідження є і здобутки західної історіографії. В орбіті зацікавлень європейських та американських русистів перебували: питання внутрішньополітичного розвитку Росії під керівництвом В. Путіна, в якому вони вбачали поступовий перехід до “суверенної демократії”, яка під ширмою ліберальних цінностей прикривала авторитарний режим (П. Бейкер та С. Глассер, Е. Блан, А. Джек, Б. Джуда, Д. Котц та Ф. Вір, Б. Райтшустер (“Путінократія. Людина влади та її система” (Харків, 2015)), Д. Саттер (“Менше знаєш – краще спиши: Шлях Росії до терору та диктатури за Єльцина та Путіна” (Харків, 2016); протистояння Кремля та олігархів Б. Березовського, В. Гусінського і М. Ходорковського (М. Сіксміт, Д. Хоффман, В. Томпсон); питання війни між Росією та Чечнею та пов’язаної із нею проблеми тероризму на території РФ (А. Аржаковський, М. Х. Ван Херпен, М. Горецькі, Дж. Данлоп, В. Недков та П. Вілсон, Дж. Перовіч, Т. Філіпс); проведення Росією зовнішньої політики за умов поступового загострення відносин із Заходом, боротьби із ісламськими терористами та неоднозначною співпрацею із Китаєм (Е. Лукас (“Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії і Заходу” (Київ, 2009)), П. Шолл-Латур, М. Леонард та Н. Попеску).

Важливими у контексті даного дослідження є розвідки А. Вилегали, І. Бреммера, Дж. Янмаата, в основі яких лежить розгляд становища та ідентичностей росіян та російськомовних громадян в умовах пострадянської України.

В цілому, попри вже певну наявність наукових напрацювань щодо досліджуваних аспектів, сама історіографія перебуває на стадії формування нових аспектів та перманентного поповнення новими позиціями літератури.

У підрозділі 1.2. “Джерела” охарактеризовані матеріали, використані при розгляді та вирішенні поставлених у дисертації завдань. Джерельну основу роботи становлять опубліковані матеріали, які можна розбити на дев’ять груп.

Першу групу становлять офіційні документи державних органів влади (постанови Верховної Ради України) та збірники офіційних документів, у яких

кодифіковано тематично пов'язані архівні матеріали, що стосуються як українського контексту, російських реалій, так і українсько-російських дипломатичних відносин.

До другої групи джерел віднесені міждержавні угоди України та РФ, матеріали міжнародних тематичних конференцій та двосторонніх зустрічей різного рівня, які були присвячені українсько-російським відносинам. Зокрема, інформативну цінність під час роботи над дисертацією мали тексти договорів, укладених між Україною та РФ: “Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією” (1997 р.), угод щодо врегулювання проблем державних кордонів, співпраці у використанні Азово-Керченської акваторії, принципів і умов поставок та оплати російського природного газу в Україну та його транзиту цією ж територією, перебування Чорноморського флоту РФ на території України тощо.

До третьої групи відносяться стенограми пленарних засідань Верховної Ради України, які дозволяють прослідкувати хід дискусій, що виникали у залі українського парламенту унаслідок тих чи інших подій в Росії, а також визначати ставлення парламентських політичних сил до таких процесів.

Четверту групу формують матеріали моніторингів, які регулярно проводяться соціологічними центрами: Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України, Інститутом соціології НАН України, Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), Фондом “Демократичні ініціативи”, Центром Разумкова, Центром з інформаційних проблем територій НАН України, Центром соціальних та маркетингових досліджень “СОЦІС”, Центром соціологічних та політичних досліджень “Соціовимір” та Центром “Тейлор Нельсон Софрез Україна”.

До п'ятої групи відносяться спогади, щоденникові та публіцистичні нотатки, тексти промов політиків та публічних інтелектуалів А. Гальчинського, Б. Єльцина, Г. Каспарова, Л. Кучми, В. Портникова, Д. Табачника, В. Ющенка, В. Януковича, у яких вони, з-поміж іншого, висловлювали думки щодо політичних явищ у Росії та наводили розповіді про власні зустрічі із представниками російської політичної еліти, що дозволило внести у текст роботи “особистісний” фактор.

Вагому роль відіграли матеріали української преси, які складають шосту групу джерел. Критерієм відбору пресових матеріалів була наявність у них статей, присвячених російській тематиці, насамперед, зазначеним для розгляду у дисертації питанням. За таким підходом опрацьовано періодичні видання: “Високий замок” (ВЗ), “Відомості”, “Голос України” (ГУ), “Експрес”, “День”, “Дзеркало тижня” (ДТ), “Донбас”, “Донецький кряж”, “Комсомольська правда в Україні” (КпУ), “Кримська світлиця” (КС), “Поступ” “Русский вестник” (РВ), “Сегодня”, “Тижневик 2000”, “Україна молода”, “Урядовий кур'єр” (УК), “Факти і коментарі” (ФіК) та інші. Наповненістю якісною аналітикою відзначались і часописи “Зовнішні справи”, “Національна безпека і оборона”, “Незалежний культурологічний часопис “І””, “Український тиждень” (УТ), “Універсум”, чиї матеріали також враховано у тексті роботи. У дисертації використано й статті політичної преси: націонал-патріотичних правих сил (“Орієнтири” Соціал-національної партії України, “Нація і держава” Конгресу українських націоналістів, “Шлях перемоги” Організації українських націоналістів), правоцентристських (“Наша Україна. Захід”, “Так! Захід”), лівоцентристських (“Наша газета” Соціал-демократичної партії (об'єднаної), “Товариш” від Соціалістичної партії України) та крайньої лівої компартії

(“Комуніст”). Побіжно до роботи залучено й матеріали російських “Независимой газеты” та “Новой газеты”.

Тісно пов'язаними із медіа є й політичні карикатури та анекдоти, які розглядаються як сьома група джерел. Залучення таких джерел дозволить поглянути на досліджувану тематику крізь призму сатиричного гумору, що урізноманітнить зміст роботи. Восьму групу складають навчальні посібники та підручники як зі загального курсу історії України, Росії, країн СНД чи всього пострадянського простору, так і шкільні підручники зі всесвітньої історії для 11 класів, у яких присутні сюжети про сучасні тенденції розвитку РФ. До роботи залучено й візуальні матеріали, доступні на порталі Youtube, на яких зафіксовано промови політиків, а також цілий масив новинних електронних ресурсів, які склали дев'яту групу джерел.

Загалом, використання широкої та багатоаспектної джерельної бази дозволило провести комплексне дослідження бачення суспільно-політичних процесів у РФ та російсько-українських відносин в українській громадській думці початку ХХІ ст. та виконати поставлені перед собою завдання.

Підрозділ 1.3. “Методологія дослідження” присвячений характеристиці основних методологічних підходів та методів, використаних під час проведення дослідження, розкриттю значення основних термінів, які є ключовими у науковій роботі, виділенню в межах суспільно-політичних процесів, характерних для Російської Федерації 2000–2012 рр. та російсько-українських відносин цього ж часу, низки ключових подій та явищ початку ХХІ ст., які привернули до себе особливу увагу в Україні, дослідженню української громадської думки та її складових.

Головна ідея роботи полягає у відтворенні сюжетів, які стосуються відображення суспільно-політичних процесів у РФ та російсько-українських відносин на початку ХХІ ст., в сучасній українській громадській думці. Це зумовило застосування міждисциплінарного підходу – залучення окрім досягнень власне історичної науки здобутків інших наук та дисциплін: філософії, політології, соціології, економіки, культурології, психології, педагогіки та ін., чим і пояснюється різноманіття інструментарію, який використано під час виконання наукової роботи.

Автор керувався загальнонауковими принципами історизму, наукової об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного, системності та термінологічним принципом. При розв'язанні дослідницьких завдань використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення. У роботі також застосовано спеціально-наукові методи: історико-генетичний, хронологічний, компаративний (порівняльний), синхронний. Із використаних конкретно-наукових методів відзначено методи розгляду, опису і аналізу побаченого, історичної герменевтики та метод семіотичного аналізу. У викладі матеріалу застосовано проблемно-хронологічний підхід, розділи структурно відбивають головні аспекти теми дослідження, а в самих розділах матеріал структуровано за проблемним принципом. Застосована у дисертації методологія допомогла залучити інформацію із різних за видом та змістом джерел, підвищивши її інформативність та якість.

Розкрито значення термінів “суспільно-політичні процеси” та “громадська думка”. Зазначено, що феномен суспільно-політичних процесів включає дві складові: суспільні відносини та політичні процеси. Суспільні відносини виражаються у соціальних контактах, які формують суспільне поле, в якому постійно відбуваються

соціальні процеси – послідовні зміни станів суспільства або його окремих систем, що проявляються у русі в часі різноманітних соціальних подій та/чи явищ певної спрямованості. Політичний же процес є одним із суспільних процесів, який позначає: всебічний та суперечливий розвиток політичних явищ; сукупність дій різних політичних сил, течій, що домагаються реалізації власних політичних цілей; форму функціонування політичної системи, що розвивається в просторі та часі; методи реалізації функцій влади правлячим режимом та його взаємодію з опозицією; діяльність опозиційних до влади середовищ. Під громадською думкою розуміють форму масової свідомості, що складається із явних та прихованих ставлень різних груп людей до подій, процесів та явищ громадського життя, які безпосередньо чи опосередковано зачіпають їхні потреби та інтереси.

У межах суспільно-політичних процесів, характерних для Російської Федерації 2000–2012 рр. та міждержавних відносин, виділено низку ключових подій та явищ початку ХХІ ст.: відставка Б. Єльцина, передання ним президентської влади В. Путіну та входження останнього у світ російської та міжнародної великої політики; проведення змін у політичній системі РФ у контексті централізації владної системи; обрання президентом Д. Медведєва та здійснення ним т. зв. “модернізації” російської державної системи; роль і місце опозиції в РФ; розгортання Другої російсько-чеченської кампанії та формування на зайнятих федеральними силами РФ Чечні нової промосковської адміністрації; трагедії захоплення заручників під час перегляду вистави “Норд-Ост” (Москва, 2002 р.) та у Бесланській школі (Беслан, 2004 р.); російсько-український конфлікт навколо острова Коса Тузла; участь російського чинника у Помаранчевій революції в Україні; перебіг “газових війн” 2006 та 2009 рр.; підписання Угоди між Україною та РФ з питань перебування Чорноморського флоту РФ на території України від 21 квітня 2010 р. (т. зв. “Харківські угоди”). Відзначено, що при сприйнятті цих подій в Україні, вони значно персоніфікувалися, у центрі уваги українців перебували, насамперед, політичні особи та інститути, а не явища, що відобразилось на специфіці їхнього відображення серед українського соціуму.

Окрему увагу приділено дослідженню української громадської думки, її складових. У її межах виділено політичні, медійні, експертні, мистецькі середовища, а також рівень суспільних поглядів пересічних громадян, відображений у результатах соціологічних опитувань. У політичному та медійному кластерах за ідейним спрямуванням виокремлено націоналістичні (праворадикальні), неоконсервативні/праволіберальні (правоцентричні), соціально-ліберальні (центристи та лівоцентристи), комуністичні (ліворадикальні) напрями. Перелічено аналітичні та соціологічні осередки, які репрезентують експертний сектор та оцінки пересічного представника українського соціуму.

Розділ 2 “Українська візія внутрішньополітичних процесів у Російській Федерації” присвячений вивченню реакції українського суспільства на основні явища трансформації державно-політичної системи у РФ упродовж 2000–2012 рр.

У підрозділі 2.1. “Еволюція російської державної та політичної системи у 2000–2008 рр.” досліджено сприйняття в Україні причин, передумов та факту появи у великій політиці В. Путіна, проведення ним централізації владного апарату через запровадження інституту повноважних представників (“повпредів”) Президента РФ у федеральних округах, створення федеральних округів, реорганізацію Ради

Федерації РФ та скасування виборності губернаторів, проведення політики “рівновіддалення” олігархічної бізнес-еліти від центрів політичної влади в Росії жертвами якої стали опозиційні олігархи, здійснення масштабної ротації кадрів. Новину про те, що Б. Єльцин, одразу після призначення на посаду прем’єр-міністра Росії очільника Федеральної служби безпеки (ФСБ) та Ради безпеки РФ 46-річного В. Путіна, назвав його ще й своїм наступником на президентській посаді українські журналісти та експерти зустріли скептично, знаючи єльцинську манеру швидко змінювати вподобання щодо “спадкоємців влади”, і навіть після його дострокової відставки 1999 р. та передачі ним цього ж дня президентських повноважень В. Путіну, думки українського суспільства щодо цього продовжували відрізнятися. Серед припущень щодо того, які спонукальні чинники найбільше вплинули на таке рішення першого президента, в Україні називали: примус з боку пропрезидентської еліти (т. зв. “Сім’ї”), яка хотіла бачити в Кремлі ефективну кандидатуру, яка зберегла би для цієї еліти привілеї в політичному та економічному секторах (“ВЗ”, “Поступ”); бажання президента захистити найближче оточення, знайшовши для ролі свого спадкоємця влади відповідну особу (“ГУ”, “День”, “КПУ”, “Сьогодні”); тиск представників ФСБ, які наполягали на якнайшвидшому призначенні в. о. Президента РФ В. Путіна (Т. Батенко, В. Портников); ірраціональні мотиви покинути Кремль на рубежі XX–XXI ст. (“Експрес”, “ФіК”).

Різні оцінки представників українського соціуму отримали й “новорічні події” з трансформації російської владної верхівки. Більшість українських політиків, включно із президентом Л. Кучмою та прем’єр-міністром В. Ющенком, називали дострокову відставку президента РФ вираженням кроком та висловлювали сподівання на збереження політичного курсу і його наступником. Представники ж комуністів вважали цю подію “безславним” завершенням епохи “дикого капіталізму”. Водночас представники українського медійного та експертного секторів прогнозували, що зі зміною російського керівництва трансформуватиметься і стиль російсько-українських відносин у сторону більш жорсткого відстоювання кожною зі сторін своїх національних інтересів. Наріжною темою дискусії, яка охопила українські медіа та експертів на початку 2000-х рр., було питання (не-) спроможності нового очільника держави стабілізувати у ній ситуацію, притому щодо прогнозів можливої побудови у Росії авторитарного режиму думки коливались між ймовірністю появи у недалекому майбутньому диктатури В. Путіна (“ВЗ”, “ГУ”, “День”, “Експрес”, “КС”, “Наша газета”, “УК”, “ФіК”, аналітики В. Белоцерковський, Т. Возняк, В. Горбулін, А. Наумов, В. Полохало) до скептичних прогнозів щодо можливості для нього стати незалежним від єльцинської “Сім’ї” російським президентом (“ДЗ”, В. Портников, В. Малинкович). Однак у процесі поступової централізації влади у РФ скептиків ставало дедалі менше.

Варіювалися оцінки української громадськості щодо путінської політики посилення президентських повноважень у системі політичної та економічної верхівки РФ. Серед журналістів, які аналізували путінські нововведення у державно-адміністративному апараті (запровадження інституту “повпредів”, створення федеральних округів), поряд із твердженнями частини видань та аналітиків, що ці заходи змусять місцеві органи влади замість займання позиції постійної опозиції шукати вигідні для себе місця у рамках нової вертикалі на чолі з Кремлем (“ВЗ”,

“КпУ”, “ФіК”, експерти А. Захаров, Г. Шипунов та ін.), висувались й думки, що путінські спроби із централізації адміністративного апарату не означали автоматичного посилення влади, а навпаки могли спровокувати відцентрові тенденції в регіонах (“ДТ”, “Експрес”, Є. Жеребецький та ін.).

Різні оцінки в Україні лунали й щодо політики Кремля стосовно олігархів. З одного боку, газети центристського спрямування засуджували гоніння В. Путіним олігархічних структур, вважаючи, що ця політика спрямована на відновлення у Росії державної монополії на телебаченні, повне оволодіння газонафтовою сферою, усунення із політики небезпечних для влади олігархів, які фінансували опозиційні партії та мас-медіа, знищення бізнес-еліти, яка сформувалась у 1990-х рр., заповнення ніші останньої вихідцями із пропрезидентської команди (“ВЗ”, “Експрес”, “День”, “ДТ”, Т. Батенко, В. Портников та ін.). З іншого боку, ліві середовища в Україні сприймали “рівновіддалення олігархів” як справедливе покарання тих, хто у 1990-х рр. заробив великі статки внаслідок т. зв. “дикої приватизації”, та сигнал для інших великих бізнесменів, які до цього не сплачували податків (“КпУ”, “ФіК”, тижневик “2000” та інші).

Відгуки серед українського соціуму знайшла й політика масштабної ротації кадрів російської владної верхівки. Якщо звільнення Т. Дяченко із посади радника президента РФ в Україні оцінили лише як “звичайну картину підбору персоналу”, то відставку голови президентської адміністрації О. Волошина у 2003 р. вважали “закінченням цілої епохи в політичному житті Росії”. В цілому, якщо для одних, прихильно налаштованих до персони другого президента РФ середовищ в Україні, ці заходи були свідченням стабілізації ситуації в Росії після “розвалу 1990-х рр.”, то для інших вони видавались не більше, аніж ширмою для прикриття авторитарних тенденцій в державній системі РФ, розподілення фінансових потоків, підпорядкування Кремлю сфери медіа та загалом “побудови кадебістської імперії”.

Внутрішня політика В. Путіна на рівні загальної суспільної української думки зустріла позитивну реакцію на тлі несприйняття політики української влади: згідно із результатами соціологічного опитування Інституту соціології НАН України вже у 2001 р. якщо Л. Кучма отримав найнижчу оцінку (1 бал) від 25,4 % опитаних, а найвищу (10 балів) – всього лиш від 1,5 % (середній бал – 3.4), то В. Путін отримав за аналогічними показниками 3,2 % та 13,2 % відповідно (середній бал – 6.4), а у 2004 р. відрив ще збільшився: Л. Кучма отримав “одиницю” від 27,7 % опитаних та “десятку” від 1,5 % респондентів (середній бал – 3.2), а російський президент – 2,9 % та 18,8 % відповідно (середній бал – 6.8).

У підрозділі 2.2. *“Політичні трансформації у РФ 2008–2012 рр.”* комплексно розглянуто оцінки, надані українською громадською думкою персоні третього президента РФ Д. Медведєва, передумовам його обрання на найвищий державний пост у Росії, внутрішній політиці, діяльності у цей час російської опозиції.

З перемогою на президентських виборах 2008 р. Д. Медведєва українські ліберальні середовища висловлювали сподівання на можливий початок демократичних процесів у РФ (БЮТ, НУ-НС, видання “Відомості”, “ГУ”, “День”, “УК”, Інтернет-портал “УП”, експерти Д. Видрін, А. Мішин, В. Чалий). Водночас націоналістичні, правоцентристські та частина центристських осередків в Україні ставились до такої перспективи скептично, вважаючи Д. Медведєва маріонеткою в

руках В. Путіна (ВО “Свобода”, видання “ВЗ”, “ДТ”, “Експрес”, “Нація і держава”, “УТ”, “Шлях перемоги”, експерти О. Гарань, В. Карасьов, В. Портников). Окремі політики та медіа, ідейно спрямовані на пріоритетну стратегічну співпрацю із Росією, вбачали у політиці третього президента РФ продовження політики його попередника, оцінюючи це у позитивному сенсі, вважаючи нового російського главу послідовником путінської стратегії щодо України, яку вони розглядали як сприятливу (ПР, видання “Донбас”, “КпУ”, “Сьогодні”, “ФіК”, тижневик “2000”). При цьому крайні проросійські середовища звинувачували його у намірах “здати” російську державність на поталу “атлантистам”, “оранжистам” та США (КПУ, газета “РВ”). Тому коли Д. Медведєв оголосив, що не балотуватиметься вдруге на президентську посаду, підтримавши кандидатуру В. Путіна, для одних осередків в Україні це був привід для розчарування, а для інших – причиною радості через повернення до державного керма В. Путіна, якого вважали ледь не “рятівником Росії”. На рівні ж суспільної думки в Україні Д. Медведєв стабільно зустрічав меншу прихильність, аніж його попередник: якщо у 2008 р. В. Путіну як президенту найнижчу оцінку (1 бал) дали 3,1 % респондентів, а найвище (у 10 балів) його оцінили 26,8 % опитаних, то в опитуванні 2010 р. Д. Медведєв отримав 4,4 % та 18,1 % відповідно, а до 2012 р. його рейтинги в Україні лише падали.

Різну реакцію українського суспільства зустріли й протестні рухи російської опозиції, які охопили РФ наприкінці 2011 р. Думки коливались від підтримки правим та правоцентричним крилом опозиціонерів, ігнорування самого факту цих протестів зі сторони тодішньої української владної верхівки, очолюваної українським президентом В. Януковичем, аж до звинувачень проросійськими націонал-консервативними силами в Україні та комуністами на адресу протестувальників у здачі ними російських національних інтересів на користь Заходу. Причиною ж невдачі цього руху українські аналітики називали строкатість опозиції, до якої належали як ліберальні сили, так і крайні праві та ліві, а також відсутність у протестувальників єдиного лідера з чіткою програмою дій на той випадок, якщо би опозиціонери таки взяли гору над путінською владою.

У підрозділі 2.3. “Розгортання військових дій в Чечні” визначено основні підходи у баченні українською громадською думкою Другої чеченської воєнної кампанії, подальшого становлення у Чечні промосковської адміністрації та супроводжуваного його поширення на території РФ тероризму. На розгортання другої російсько-чеченської війни українська громадськість реагувала неоднозначно. Якщо націоналістичні та правоцентричні напрямки української громадської думки трактували її як прояв російських імперських тенденцій та підтримували незалежність Ічкерії (НРУ, УНА-УНСО, видання “День”, “ДТ”, “КС”, “Поступ”, І. Гулик, О. Лавер М. Пашков, І. Сагайдачний, Л. Шкляр та інші), ліві осередки оцінювали події у Чечні як боротьбу російської та чеченської олігархічних еліт на тлі кризи ельцинської системи, успадкованої В. Путіним (СПУ, КПУ, видання “КпУ”, “ФіК”, “2000”), то представники наближених до тодішнього президента Л. Кучми середовищ зайняли нейтральну позицію.

Дії російських військових у Чечні суттєво не вплинули на погляди пересічного українського населення щодо Росії як держави. Згідно із опитуванням, проведеним КМІС у січні 2001 р., лише 9 % українських респондентів вважали, що взаємини

України з Росією мають бути із закритими кордонами, візами, митницями, 56 % – з відкритими кордонами, без віз та митниць, а 32 % були прихильниками об'єднання України та Росії в одну державу. При цьому в Інституті соціології НАН України зафіксували прихильніше ставлення українців щодо росіян як народу, аніж до чеченців: якщо у 2000 р. із 1810 респондентів аж 51,6 % були готовими допустити росіян як членів сім'ї, і лише 2 % взагалі не допускали б в Україну, то чеченців у той же час членами сім'ї були готові сприйняти лише 2,7 % опитаних, а 50,4 % взагалі не допускали би в Україну.

Оцінки процесу оволодіння РФ чеченськими теренами та становлення на них промосковської адміністрації в українській громадській думці пройшли еволюцію від скептичного погляду на можливість РФ взагалі відновити у цьому регіоні повноцінний мир до переконань у формуванні в Чечні під керівництвом Р. Кадірова власного режиму, “держави в державі”, у якій панував ілюзорний порядок, породжувався тероризм, закон заміняли кланово-патріархальні стосунки та звичаї, доповнені місцевим різновидом ісламу, а єдиним аргументом для збереження лояльності до Кремля були регулярні дотації з боку Москви. У контексті невизначеності перспектив Чечні у російському просторі українська громадськість розглядала і численні терористичні акти, які охопили РФ упродовж 2000-х рр., що трактувались не лише крізь призму поширення тероризму як такого, але й як наслідок спротиву чеченців проти російської інвазії на їхню територію та неефективної політики Кремля на Північному Кавказі.

Розділ 3 “Еволюція російсько-українських відносин: бачення в Україні” присвячений розгляду відображення українською громадською думкою переломних моментів у відносинах між РФ та Україною, що мали місце упродовж 2000-х рр.

У підрозділі 3.1. “Конфлікт за острів Тузла” досліджено реакцію українських громадян на початок та перебіг російсько-українського протистояння, що розгорнулось у Керченській протоці восени 2003 р. внаслідок початку ініційованих Росією (та не узгоджених із Україною) робіт зі спорудження у Керченській протоці дамби, що мала з'єднати Таманський півострів РФ із Косою Тузла. Попри те, що ще 30 вересня (наступного дня після початку будівництва дамби), офіційний Київ, протрактувавши дії росіян як недружній акт, відправив МЗС РФ ноту із проханням пояснити ситуацію у Керченській протоці, період 7–22 жовтня відзначався певною дипломатичною млявістю та обуренням опозиційних до президента Л. Кучми сил його фактичною бездіяльністю в контексті конфлікту. Рішучішою була реакція українського уряду та народних депутатів України, з ініціативи яких 22 жовтня відбулися парламентські слухання, спеціально присвячені темі українсько-російських відносин, під час яких із парламентської трибуни лунали як рішучі засудження односторонніх дій російської сторони з будівництва нею дамби у Керченській протоці із висловленням сподівань на якнайшвидше вирішення цієї ситуації (представники українського уряду М. Азаров, С. Сташевський), звинувачення у виникненні конфлікту як російської, так української владних команд (праві та ліві опозиціонери О. Білорус, О. Мороз, П. Симоненко, В. Ющенко), так і переконання, що події навколо Тузли були лише спонтанним моментом у переважно дружніх українсько-російських відносинах (члени прокучмівської команди А. Деркач, І. Курас, В. Пустовойтенко). 23 жовтня, під час пленарного засідання, народні депутати

України ухвалили постанови: “Про усунення загрози територіальної цілісності України, що виникла в результаті будівництва РФ дамби в Керченській протоці” та “Про утворення Тимчасової спеціальної комісії ВРУ щодо забезпечення парламентського контролю за режимом державного кордону України в районі острова Коса Тузла”.

У розпалі конфлікту напруженою була ситуація і на рівні населення: у Львові місцеві активісти пікетувати російське консульство із гаслами “Тузла – це Україна” та “Москва, геть!”, у Києві місцеві радикали розпочали вербувати добровольців для захисту Тузли від ймовірного “іноземного вторгнення”, а в Криму на мітингу місцевої російської громади, “Російського блоку” та КПУ звучали вимоги “передати Росії разом з островом Тузла весь Крим”. Однак протягом 21–30 жовтня відбулась низка українсько-російських контактів різного рівня, які дозволили сторонам досягнути рішення із припинення будівництва споруди, розпочати переговори із вирішення питання делімітації водного кордону.

Протистояння знайшло відгук і в українських медіа та аналітиці. Предметом дискусії у ЗМІ та серед експертів стали, насамперед, ймовірні причини початку спорудження дамби, щодо яких висувались різні варіанти: Росія розпочала провокації у Керченській протоці з метою розділення Керченсько-Єнікальського каналу та прискорення процесу делімітації Азову; будівництво дамби було своєрідною російською “формою розвідки” міці України та реакції Заходу на ймовірний українсько-російський конфлікт; інцидент у протоці став наслідком попередньої таємної домовленості між Л. Кучмою та В. Путіним з метою відведення в обох країнах уваги від нагальних внутрішніх проблем; події Тузли стали наслідком внутрішньої боротьби пропутінської групи, єльцинської “Сім’ї” та російської бюрократії; спорудження дамби було початком реалізації російського проекту із будівництва на Тамані перевалочного комплексу рідкого аміаку; острів став жертвою українсько-російського протиріччя за нафтові поклади у Керченській протоці.

Незважаючи на поширення восени 2003 р. в Україні тези про те, що конфлікт за Тузлу консолідував українське суспільство, соціологічні дані не підтверджували цієї думки. Всеукраїнське опитування проведене з 31 жовтня по 6 листопада 2003 р. Фондом “Демократичні ініціативи” та компанією “Тейлор Нельсон Софрез Україна” зафіксувало, що лише у 18 % усіх опитаних українців змінилось ставлення до Росії на негативне, у 1,8 % воно навіть покращилось, і аж у 69,6 % не змінилось, 60 % респондентів оцінили події навколо Тузли як важливі, 21 % назвали їх непорозумінням, 18,3 % вважали це “даремним галасом”, 12,1 % – виявом постійної імперіалістичної політики Росії щодо країн СНД, 19 % – провокацією Росії з метою випробування реакції України, а 17,5 % – однією із спроб Росії реалізувати територіальні претензії до держав-сусідів.

У підрозділі 3.2. *“Помаранчева революція в Україні та російський чинник”* виділено підходи до українського бачення участі російських як провладних, так і опозиційних сил напередодні та під час подій Помаранчевої революції осені 2004 р.

Восени 2004 р. прихильниками ідей Помаранчевої революції здебільшого сприймали Російську Федерацію як опонента та сторону, що підтримувала на президентських виборах В. Януковича та була готовою впливати на виборчий процес в Україні. Показовим у цьому контексті для українського суспільства став візит

В. Путіна до Києва 26 жовтня 2004 р., за кілька днів до проведення першого туру президентських виборів в Україні, під час якого російський глава держави виступив в ефірі українських телеканалів та хвалив уряд В. Януковича за досягнення у багатьох галузях, що у прозахідному медійному секторі сприйняли як непряму агітацію та спробу Кремля втрутитись у внутрішні справи України (“ВЗ”, “День”, “Кореспондент”, “Независимая газета”, “Радіо Свобода”), а у проросійському (наприклад, КПУ) – як “великий політичний крок назустріч громадянам”. Із російською владою прозахідні політичні, медійні, експертні осередки в Україні пов’язували й поширення в тому інформаційному просторі, який підтримував В. Януковича, сепаратистських постулатів щодо федералізації України та створення на її території автономних утворень, які особливо гучно лунали на т. зв. “Всеукраїнському з’їзді народних депутатів місцевих рад”, що відбувся 28 листопада у Северодонецьку, серед учасників якого були міський голова Москви Ю. Лужков, радник-посланник Посольства Росії в Україні Анатолій Корсун. Проведення з’їзду засудили президент України Л. Кучма, голова ВРУ В. Литвин, лідер опозиції В. Ющенко. Активісти Майдану також неприхильно зустріли северодонецький форум, вважаючи, що на його майданчику пропагували ідеї, які могли би у майбутньому поставити під загрозу територіальну цілісність України. Водночас прибічники “помаранчевих” прихильно зустрічали на Майдані Незалежності російських опозиціонерів Б. Немцова та А. Чубайса, яких сприймали як демократичну альтернативу до діючої на той момент у РФ влади В. Путіна.

Для проросійських противників подій на Майдані Росія здавалася ледь не єдиною захисницею від Заходу, який нібито і профінансував Майдан, намагаючись у такий спосіб перетворити Україну на свою сферу впливу, а тому участь представників РФ на з’їзді у Северодонецьку для представників цього сегменту було свідченням підтримки їх Росією у критичний момент. Однак соціологічні опитування Центру Разумкова, проведені після з’їзду в Северодонецьку в Одесі, засвідчили: ідею федерального устрою України у місті підтримували 17,6 % опитаних, а не підтримували 68,9 %, за ідею створення т. зв. “Південно-Східної автономної республіки” було 17,6 % одеситів, а не підтримували аж 76,3 %, а ідею відокремлення Півдня та Сходу від України та приєднання їх до РФ – тільки 12,3 % проти 81,1 % опонентів такої позиції, тобто ідея федералізації України до листопада 2004 р. не існувала поза межами окремих кабінетних ідеологів. Водночас перемога В. Ющенка на президентських виборах у 2004 р., згідно із припущеннями як українських прозахідних, так і проросійських медіа, означила особисту поразку російського президента В. Путіна, що могло відобразитись на загостренні російсько-українських відносин та породити у них явища гібридної війни та миру.

У підрозділі 3.3. “*“Газові війни” України та Росії*” проаналізовано основні підходи до оцінок українським суспільством розгортання та перебігу російсько-українських “паливних” війн початку 2006 та 2009 рр., що були спровоковані рішенням російської влади перекрити газопостачання до України, а через українські терени – його транзит і до європейських партнерів.

Хоч “газові війни” 2006 та 2009 рр. продемонстрували готовність РФ використовувати власні енергетичні ресурси заради досягнення геополітичних цілей, в Україні цю кризу переважно розглядали в ключі внутрішньої політичної боротьби

та суспільним засудженням української влади, неефективними діями якої, мовляв, і скористались у Росії. 2006 р. основним об'єктом критики і з боку “антипомаранчевих” опозиційних сил (фракцій “Регіони України”, КПУ, СДПУ(о) та “Єдина Україна”) та прихильних до них медійних та експертних середовищ, і зі сторони БЮТу, була не РФ, а тодішній владний тандем В. Ющенко та Ю. Єханурова, мовляв, бездіяльність та нефаховість яких і призвела до кризової ситуації. Своєю чергою, прихильні до президентської команди середовища навпаки позитивно оцінювали дії української влади та “Нафтогазу” під час перипетій газового протиріччя 2006 р., запевняючи, що основною причиною паливного конфлікту були дії Кремля, який не дозволяв Україні вийти із російського геополітичного простору. У появі чергової “газової” війни, що спалахнула у 2009 р., в Україні також, насамперед, звинувачували офіційний Київ, а не Москву, притому основна критика спрямовалася на прем'єр-міністра Ю. Тимошенко, яку звинувачували у зраді українських національних інтересів не тільки представники проросійської опозиції із ПР, ПСПУ та КПУ, але й правих середовищ (наприклад, ВО “Свобода”), а також пропрезидентське оточення на чолі із В. Ющенком. Навіть на рівні пересічного населення винними у паливній кризі вважали якщо не Київ (згідно із опитуваннями КМІС у 2006 р. таких було 36,1 %), то обидві сторони (30,5 %), і рідше – власне РФ (21,2 %).

“Газові війни” знайшли відображення й в оцінці експертів. Якщо частина з них вбачала у них спроби РФ із дискредитації України перед ЄС, припинення “субсидіювання дешевим газом євроатлантичну інтеграцію України” та встановлення повного контролю над українською енергетичною системою (С. Віднянський, І. Діак, А. Мартинов, Я. Чорногор), то інші звинувачували у розгортанні газового конфлікту українську сторону, яка нібито призвела до таких наслідків внаслідок корумпованості, відсутності необхідної кваліфікації та наявності упереджень щодо Росії (В. Корнілов, В. Стоякін, Д. Табачник).

Газові кризи 2006 та 2009 рр. не залишилися непоміченими і серед українського громадського руху. Зокрема, наприкінці 2005 р., із розгортанням першої “газової війни”, у Кіровограді (тепер – Кропивницький) невідомими активістами масово поширювались листівки із закликами “пам'ятати про газ” та “не купувати російських товарів”. У той же час у Криму активісти місцевих проросійських організацій навпаки періодично проводили мітинги на підтримку дій Росії із припинення постачання газу, що особливо проявилось на початку 2009 р.

У підрозділі 3.4. “Харківські угоди 2010 р.” визначено основні візії укладення Угоди між Україною і РФ щодо перебування ЧФ РФ на території України, яка полягала у домовленості про подовження його перебування ще на 25 років після часу завершення дії попереднього відповідного договору взамін на 100-доларову знижку на кожен 1 тис. м³ газу для України, при умові, якщо ціна на блакитне паливо, згідно із формулою, закладеною у газовій угоді 2009 р., становила би 333 дол. та вище за 1 тис. м³, а при ціні нижче 333 дол. – 30 % від відповідної ціни.

Український соціум неоднозначно зустрів підписання нової газової угоди в Харкові. Якщо соратники В. Януковича (ПР, КПУ, оточення В. Литвина) та близькі до них медійні та експертні середовища (видання “КпУ”, “Сьогодні”, “РВ”, “УК”, “2000” та експерти О. Плотніков, В. Саприкін, С. Тепленко) сприймали її як початок

ери інтенсивних українсько-російських відносин та сприятливий чинник для виведення України із економічної кризи, яку, мовляв, спричинила політика “помаранчевих” попередників, то у правих, правоцентричних та ліберальних прозахідних опозиційних середовищах (політичних: БЮТ, ВО “Свобода”, “Народний Фронт”, НУ-НС; медійних: “ВЗ”, “ДТ”, “День”, “Експрес”, “Нація і держава”, “УТ”, “Шлях перемоги”; експертних: В. Василенко, О. Гарань, В. Горбулін, І. Городиський, О. Задорожній, В. Фесенко) – як зраду українських національних інтересів та створення у Чорноморському регіоні дестабілізаційного ядра у вигляді ЧФ РФ. Апогей протистояння між прихильниками та противниками пролонгації російського флоту на території України відбувся в українському парламенті 27 квітня 2010 р., під час синхронної із Держдумою РФ ратифікації підписаних у Харкові угод. Попри рішучий опір з боку опозиції, а також всупереч рішенням Комітету ВРУ у закордонних справах відхилити даний законопроект про ЧФ РФ у Севастополі як неконституційний, 236-ма голосами “за” угоду було ратифіковано.

Водночас на рівні пересічного населення, попри збереження значної частки людей, які були позитивно налаштованими до проросійського вектору української політики (згідно із даними соціологічної групи “Рейтинг” таких у 2012 р. було 41 %), дедалі більше ставало прихильників проєвропейського дискурсу, який, починаючи із 2012 р., стабільно посилював свої позиції в Україні (від бл. 25 % у 2010–2011 рр. до майже 34 % у 2012 р.), проявившись у подіях Євромайдану.

У **висновках** подано узагальнюючі результати:

1. Стан дослідження та його джерельна база на сучасній стадії перебувають у процесі становлення, періодичного перегляду вже здійснених напрацювань та постійного залучення щоразу нових позицій літератури та джерел.

2. Новину про дострокову відставку із посади президента РФ Б. Єльцина український політикум зустрів як несподіванку, хоч і зі сподіванням, що наступники російського глави продовжать його політику, у тому числі й прихильні відносини із Україною. Журналісти та експерти прогнозували, що зі зміною політичної верхівки РФ в російсько-українських відносинах навпаки розпочнеться етап прагматичніших взаємин. Думки щодо ймовірного політичного майбутнього Росії 2000-х рр. варіювалися від переконань у можливості становлення у РФ авторитарного режиму на чолі з В. Путіним до тверджень, що останній буде лише “перехідною фігурою”, повністю залежною від оточення Б. Єльцина, проте згодом прихильників тези про суттєве посилення влади Кремля ставало більше. Якщо для проросійських кіл в Україні проведення В. Путіним комплексу дій із централізації владного апарату було свідченням посилення РФ як держави та міжнародного гравця, то для правих, правоцентричних та центристських прозахідних осередків – формуванням авторитарної неоімперії.

3. Період президентства у РФ Д. Медведєва сприйняли в Україні по-різному: від скептичних поглядів на нього зі сторони націоналістичних середовищ як на маріонетку В. Путіна, сподівань ліберального середовища на можливий початок новим російським главою демократичних процесів у РФ, очікування з боку поміркованого проросійського крила на продовження політики свого попередника, до звинувачення його крайнім проросійським середовищем у намірах “здати” російську державність Заходу. Рухи російської опозиції 2011–2012 рр. українською

громадськістю оцінювалися неоднозначно: праві, правоцентристи та центристи підтримували протестувальників, тодішня українська владна верхівка на чолі із В. Януковичем ігнорувала сам факт наявності протестів, а крайні проросійські осередки звинувачували російську опозицію у зраді російських національних інтересів на користь Європи та США.

4. Неоднаковими були оцінки українського суспільства щодо розгортання Другої російсько-чеченської війни. У той час, як праві, правоцентристи, центристи вважали дії росіян на Північному Кавказі проявом російських імперських потуг та підтримували незалежність Ічкерії, ліві середовища вважали цю війну протистоянням олігархів із двох сторін, то оточення українського президента Л. Кучми балансувала між цими позиціями. Українські погляди на оволодіння РФ чеченською територією та формування на ній проросійської адміністрації пройшли трансформацію від сумнівів у спроможності Москви цілком відновити мир у регіоні до тверджень про становлення в Чечні авторитарної “держави в державі” на чолі із кланом Кадірових, лояльної до РФ лише завдяки регулярним дотаціям з боку останньої. Захоплення заручників у приміщенні Театрального центру на Дубровці 2002 р., як і у бесланській школі 2004 р., в Україні оцінювали не лише крізь призму проблеми тероризму як негативного та небезпечного явища, але і як результат опору чеченців проти російського вторгнення на їхню територію та відсутності ефективної економічної та гуманітарної політики Кремля на Північному Кавказі.

5. Конфлікт 2003 р. навколо острова Коса Тузла сколихнув громадську думку в Україні, породивши у ній погляди від занепокоєння односторонніми діями РФ у Керченській протоці, сподівань на якнайшвидше вирішення протистояння до твердження про перетворення Росії на непередбачуваного партнера до обурення нерішучими та піддатливими діями української сторони, які би могла використати РФ у ході переговорного процесу.

6. Під час Помаранчевої революції РФ сприймалася протестувальниками як сторона-опонент, зацікавлена у перемозі на виборах президента України В. Януковича та поширенні серед “антипомаранчевих” сил ідей щодо федералізації України. Представників російської опозиції Б. Немцова та А. Чубайса на Майдані сприймали як демократичну альтернативу у Росії. Водночас для соратників В. Януковича РФ виступала партнером та захисником від Заходу.

7. “Газові війни” 2006 та 2009 рр. українське суспільство переважно розглядало в ключі внутрішньоукраїнської політичної боротьби, і хоч у тодішній суспільно-політичній дискусії і мали місце засудження неринкових дій РФ на газовому ринку заради досягнення геополітичних цілей, здебільшого лунала критика на адресу української влади, чиєю корумпованістю та непрофесійністю Росія нібито лише скористалась, а якщо російську сторону і звинувачували у розгортанні “газових” протистоянь, то зазвичай разом із офіційним Києвом.

8. В оточенні президента В. Януковича укладення Харківських угод вважали успіхом, який дозволив би покращити українсько-російські відносини та принести російські інвестиції, а для представників української прозахідної опозиції це було ознакою здачі національних інтересів на користь РФ, формування у Чорноморському регіоні у вигляді ЧФ РФ “міни сповільненої дії”, небезпечної для української державності, насадження України на російську “газову голку”.

Таким чином, сприйняття українською громадськістю суспільно-політичних процесів у РФ, її внутрішньої та зовнішньої політики, було різновекторним; визначалось як політичними переконаннями, світоглядною спрямованістю громадян, прагматизмом та усвідомленням доцільності того чи іншого сприйняття у тій чи іншій ситуації. Однак, як засвідчили соціологічні опитування, на рівні суспільних уявлень станом на 2012 р. проросійський вектор все ще залишався дещо привабливішим за проєвропейський, хоч і почав поступово втрачати позиції, особливо дискредитувавшись у контексті російської агресії проти України.

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Колективна монографія

1. *Артимишин П. І.* Ідея “окремішності” Донбасу та Криму у проросійській публіцистиці сучасної України. *Між війною і соборністю. Соціокультурна інтеграція та адаптація переселенців з Донбасу та Криму. Західноукраїнський вектор*: монографія / відп. ред. М. Литвин. Львів, 2017. С. 194–226.

Статті у фахових виданнях

2. *Артимишин П. І.* Відставка Бориса Єльцина та початок президентства Володимира Путіна: відгуки в Україні. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. Warszawa, 2016. № 10. Cz. 3. S. 33–39.

3. *Артимишин П. І.* “Мы все русские, а не россияне”: основні світоглядні візії російської громади західноукраїнського регіону (за матеріалами газети “Русский вестник”). *Український історичний збірник*. Київ, 2017. Вип. 19. С. 300–312.

4. *Артимишин П. І.* Політика “рівновіддалення” олігархів у Росії: реакція української публіцистики. *Гілея: науковий вісник*. Київ, 2016. Вип. 112 (№ 9). С. 87–92.

5. *Артимишин П. І.* Початок Другої військової кампанії у Чечні: бачення політичного та медійного середовищ в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 141–147.

6. *Артимишин П. І.* Трагедії “Норд-Осту” та Беслану в Росії: реакція українських політиків і журналістів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія “Історичні науки”. Луцьк, 2016. №13 (338). С. 116–121.

Статті, які додатково відображають результати дослідження

7. *Артимишин П. І.* Образ Росії періоду 1940–2010-х років на сторінках сучасних шкільних підручників з історії (2000–2012). *Міждисциплінарні гуманітарні студії*. Серія: історичні науки. Київ, 2017. Вип. 3. С. 217–226.

8. *Артимишин П. І.* Образ Росії та росіян на сторінках сучасних українських підручників з історії (2000–2012 рр.). *Новітня доба*. Львів, 2014. Вип. 2. С. 76–97.

АНОТАЦІЯ

Артимишин П. І. Суспільно-політичні процеси в Російській Федерації та російсько-українські відносини в українській громадській думці (2000–2012).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. Львів, 2018.

Проаналізовано українську громадську думку щодо розвитку суспільно-політичних процесів у Російській Федерації та російсько-українських відносин у 2000–2012 рр. Досліджено ставлення українського соціуму до появи в російській політиці В. Путіна, зіставлено підходи у прогнозах щодо майбутнього політичної системи під його керівництвом, простежено основні візії заходів із централізації владної ієрархії у РФ. Комплексно розглянуто українські оцінки періоду президентства Д. Медведєва. Визначено основні підходи в українському баченні Другої чеченської війни та подальшого становлення у Чечні промосковської адміністрації. Досліджено реакцію українських громадян на початок та перебіг протистояння за острів Коса Тузла 2003 р. та “паливних” війн 2006 та 2009 рр. Виділено підходи до бачення в Україні участі російського чинника напередодні та під час Помаранчевої революції 2004 р. та при укладенні Харківських угод 2010 р.

Ключові слова: суспільно-політичні процеси, громадська думка, Російська Федерація, Україна, політикум, мас-медіа, експертне середовище.

АННОТАЦИЯ

Артимишин П. И. Общественно-политические процессы в Российской Федерации и российско-украинские отношения в украинском общественном мнении (2000–2012).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Институт украиноведения им. И. Крипьякевича НАН Украины, Институт народоведения НАН Украины. Львов, 2018.

Проанализировано украинское общественное мнение о развитии общественно-политических процессов в Российской Федерации и российско-украинских отношений в 2000–2012 гг. Исследовано отношение украинского социума к появлению на российском властном Олимпе начала 2000-х гг. В. Путина, сопоставлены подходы в прогнозах относительно будущего политической системы под его руководством и прослежены основные видения украинской общественности о мерах по централизации властной иерархии в РФ. Комплексно рассмотрены украинские оценки периода президентства Д. Медведева. Определены основные подходы в украинском видении Второй чеченской войны и дальнейшего становления в Чечне промосковской администрации. Исследовано реакцию украинских граждан на начало и ход противостояния за остров Коса Тузла 2003 и “топливных” войн 2006 и 2009 гг. Выделены подходы к видению в Украине участия российского фактора накануне и во время Оранжевой революции 2004 г. и при заключении Харьковских соглашений 2010 г.

Ключевые слова: общественно-политические процессы, общественное мнение, Российская Федерация, Украина, политикум, масс-медиа, экспертная среда.

SUMMARY

Artymyshyn P. I. Ukrainian public opinion on the social and political processes in the Russian Federation and the Russian-Ukrainian Relations (2000–2012).

Thesis for a candidate degree in historical sciences in specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine. Lviv, 2018.

Ukrainian public opinion on the social and political processes in the Russian Federation and the Russian-Ukrainian Relations in the period from 2000 till 2012 has been analyzed. It is mentioned that the main aim of dissertation is to recreate plots of contemporary Ukrainian public opinion concerning social and political processes in the Russian Federation and the Russian-Ukrainian Relations at the beginning of the 21st century with the use of massif of various historical sources: official documents, collections of documents, transcripts of the Ukrainian Parliament's meetings, memoirs, diaries, press, caricatures, anecdotes, school textbooks, special scientific literature, workouts of expert and sociological centers, materials of Internet resources.

Ukrainian society's position to appearance of V. Putin in the Russian great politics in the early 2000s has been investigated. Approaches to Ukrainian prognoses for future of political system under Putin's leadership have been compared. The key Ukrainian visions of measures for centralization of power hierarchy in the Russian Federation have been traced. Ukrainian public opinion's estimations pertaining to person of the third Russian president D. Medvedev, preconditions of his election to the highest state post, his internal politics, Medvedev's decision to refuse running for the second presidential cadence in behalf of V. Putin and activity of the Russian opposition at this time have been reviewed in the complex. The main approaches to Ukrainian public opinion's visions of the Second Chechen military campaign as well as of further incipience of pro-Moscow administration in Chechnya have been highlighted. It is designated, that in this context of uncertain perspectives of Chechnya in the Russian political space the Ukrainians considered numerous terrorist acts which reached the Russian Federation in the course of 2000s, in particular seizure of hostages in the premises of the Theater Center in Dubrovka (Moscow, 2002) and in Beslan school (Beslan, 2004).

The Ukrainian citizens' reactions on commencement and course of such conflict situations, which unfolded between Russia and Ukraine at the beginning of the 21st century, as dispute over Kosa Tuzla Island in 2003 and "fuel" wars of 2006 and 2009 have been researched. The staple approaches to the visions of taking part of the Russian factor in Ukraine the day before and during the Orange Revolution of 2004 have been examined. The basic Ukrainian thoughts about conclusion of Kharkiv agreements of 2010 have been analyzed. The practical value of the thesis is that as used in it source and historiographical materials as directly results of work can be used in the activities of the relevant institutions of state power, expert centers, research institutions and for writing generalizing works and textbooks on the history of Ukraine, Russia, Russian-Ukrainian relations at the present stage of history.

Keywords: social and political processes, public opinion, the Russian Federation, Ukraine, politician, mass media, expert cluster.

Підписано до друку 01. 02. 2018 р.
Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 0,9.
Шрифт: Times New Roman Наклад
100 прим. Зам. № 2

Друк ПП «Ощипок М. М.»
Адреса: м. Львів, вул. С. Бандери, 45
№ свід.: 670155
тел./факс: (032) 238-74-60
e-mail: ommzmik@ukr.net